

10. Положення про порядок голографічного захисту документів і товарів: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2001 № 171 (втратив чинність) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 9. – Ст. 355.

11. Правила визначення платіжних ознак та обміну банкнот, розмінних та обігових монет національної валюти України 23.10.2013 № 422 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 91. – Ст. 3353.

12. Сингаївська І.В. Фальшивомонетництво в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти: Монографія / І.В. Сингаївська. – Луганськ: Віртуальна реальність, 2010. – 358.

13. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія / О.О. Дудоров. – К.: Юридична практика, 2003. – 924 с.

ПЧЕЛІНА О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри криміналістики, судової медицини
та психіатрії факультету підготовки
фахівців для підрозділів слідства
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.98

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ

З'ясовується сутність криміналістичної класифікації злочинів та її роль в упорядкуванні криміналістичних методик розслідування злочинів. Визначаються класифікаційні критерії поділу злочинів.

Ключові слова: криміналістична класифікація злочинів, класифікаційний критерій, криміналістична методика.

Выясняется сущность криминалистической классификации преступлений и ее роль в составлении криминалистических методик расследования преступлений. Определяются классификационные критерии деления преступлений.

Ключевые слова: криминалистическая классификация преступлений, классификационный критерий, криминалистическая методика.

Essence of forensic crime classification and its role for the ordering of methods of crime investigation are clarified. Classification criteria of crimes division is defined.

Key words: forensic crime classification, the classification criteria forensic technique.

Вступ. Криміналістика як прикладна наука покликана озброювати співробітників правоохоронних органів методами та засобами боротьби зі злочинністю. Із цією метою щороку розробляються нові та вдосконалюються існуючі криміналістичні методики. Проте цей процес малоефективний, а в деяких випадках і взагалі неможливий без попередньої криміналістичної класифікації злочинів, для розслідування яких і розробляються методичні рекомендації. Тому вважаємо актуальним у представленому дослідженні розкрити сутність, зміст і значення криміналістичної класифікації злочинів у системі криміналістичних знань.

Важливість питання криміналістичної класифікації обумовлюється необхідністю розробки не кримінально-видових (типових), а криміналістично-видових методик розслідування. Адже криміналістична класифікація злочинів значно більше сприяє цілеспрямованості методик розслідування, розроблених з її врахуванням, та їх відповідності потребам слідчої практики. Результати таких досліджень багато в чому сприяють оптимізації прийомів і методів розслідування різних груп, різновидів

злочинів. Однак для цього криміналістичні підстави класифікації повинні бути методично перспективними [1, с. 289–290].

Питання, пов'язані з вивченням проблематики теорії криміналістичної класифікації злочинів в цілому та у відношенні до конкретних родів (видів) злочинів зокрема неодноразово були предметом дослідження в працях таких учених: О. Я. Басєв, В. П. Бахін, Ю. П. Бєлих, Р. С. Бєлкін, О. М. Васильєв, І. О. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, І. Ф. Герасимов, А. Ю. Головін, Л. Я. Драпкін, В. А. Журавель, О. Н. Колесниченко, В. Я. Колдін, П. Б. Куцонис, Г. М. Карепанов, М. В. Карепанов, В. О. Малярова, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, С. Н. Чурилов, В. Ю. Шепітько, А. В. Шмонін, Б. В. Щур, М. П. Яблоков та ін. Проте, незважаючи на низку сформульованих положень, залишається ряд невирішених і дискусійних питань. Зокрема, відсутня однозначна позиція серед учених стосовно термінологічного позначення, визначення критеріїв поділу та місця криміналістичної класифікації в системі криміналістичної методики тощо.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності криміналістичної класифікації злочинів шляхом аналізу наукових підходів до визначення цього терміну, а також виділення критеріїв поділу з урахуванням існуючих потреб в упорядкуванні криміналістичних методик розслідування злочинів.

Результати дослідження. Вважаємо, що висвітлення змісту терміна «криміналістична класифікація злочинів» доцільно розпочати зі з'ясування етимології поняття «класифікація».

Класифікація (від лат. classis – розряд, клас і facio – роблю, розкладаю) – це розбивання множини (класу) об'єктів на підмножини (підкласи) за певними ознаками. У науковій класифікації властивості об'єкта знаходяться у функціональному зв'язку з його положенням у певній системі. Прийнято розрізняти штучну та природну класифікацію: на відміну від штучної (в її основі, як правило, лежать несуттєві ознаки об'єкта), у природній класифікації (остання називається систематикою) максимальна кількість істотних ознак об'єкта визначається його положенням у системі. Розвиток науки пов'язаний із переходом від дескриптивних класифікацій (тих, що впорядковуються в зручній формі накопичення емпіричних результатів) до структурних (сутнісних – тих, що дозволяють розкрити сутність об'єктів, які класифікуються) [2, с. 259].

О. В. Тягло вказує, що класифікацією іменується логічна операція, яка складається з кількох послідовних актів поділу. При цьому в структурі поділу є три елементи: подільне (родове поняття), члени поділу (видові поняття), підстава поділу. Тому вчений вказує на необхідність дотримання таких правил під час класифікації:

- поділ має бути сумарний, тобто об'єднання обсягів членів поділу має давати обсяг подільного поняття;
- поділ має виконуватися за однією підставою;
- члени поділу мають виключати один одного, адже в результаті поділу маємо отримати супідрядні поняття;
- поділ має здійснюватися в неперервний спосіб. Це означає, що в процесі поділу вихідного родового поняття слід переходити до його найближчих видів, не пропускаючи («не перестрибуючи») їх [3, с. 59–61].

Будь-яка класифікація базується на типізації: основою класифікації є дещо спільне, що об'єднує об'єкти, які класифікуються [4, с. 162]. Тому, розробляючи криміналістичну класифікацію злочинів, слід звертатися до методу типізації, який включає в себе виділення істотного в досягнутому знанні. Визначення того, що є істотним, розрізнення більш істотного від менш істотного – одне з найскладніших пізнавальних завдань [5, с. 30].

Головна мета класифікації – відобразити такі типові об'єктивні ознаки, на підставі яких можна групувати об'єкти класифікації, визначити їхнє місце в категоріальному просторі. Водночас сенс класифікації полягає в поглибленні знань про самі об'єкти, бо повніше та глибше дійсна сутність явищ та їх властивостей може проявитися лише у зв'язку, у порівнянні з іншими. Звичайно, досягнення вказаної цілі ускладнюється, адже суб'єкт, який здійснює класифікацію, повинен володіти вмінням абстрагуватися під час вибору підстави такої класифікації. Таке вміння потрібне, щоб вибрана ознака була об'єктивною. Зрозуміло, що повністю виключити суб'єктивізм під час класифікації злочинів неможливо, адже остання визначається потребами, практичними інтересами людини. Тому необхідно, щоб людина діяла на об'єктивній основі, детермінованій об'єктивними властивостями діянь, визнаних злочинами [6, с. 14–15].

З позиції логіки будь-яка класифікація є відносною. Багато явищ природи та громадського життя, у тому числі й злочини, не можуть бути віднесені беззастережно до будь-якої конкретної групи

явищ. До того ж із набуттям знань класифікація, як правило, змінюється, доповнюється, інколи замінюється на нову, більш точну, тому до жодної класифікації не потрібно підходити як до завершальної. Слід враховувати те, що сама дійсність, як і знання про неї, знаходяться в безперервному процесі зміни та розвитку [7, с. 212–213].

У філософії класифікація розглядається як специфічна ознака емпіричного пізнання [8, с. 319]. У криміналістичній літературі систематику та класифікацію прийнято розглядати як засоби пізнання в криміналістиці [9; 10; 11].

Серед фундаментальних праць, які стали підґрунтям теорії криміналістичної класифікації злочинів у криміналістичній науці, безумовно, слід виокремити та виділити роботу В. О. Образцова. Вчений, здійснивши комплексне дослідження, запропонував власну систему критеріїв (підстав) криміналістичної класифікації з подальшим висвітленням їхнього змісту та практичної значимості. Окрім того, В. О. Образцов навів перелік об'єктів криміналістичної класифікації [12].

С. Н. Чурилов вказує на необхідність розглядати класифікацію злочинів за різними підставами в криміналістичній літературі: не тільки з точки зору можливості їх застосування для систематизації окремих криміналістичних методик, оптимально пристосованих до практики розкриття аналогічних злочинів, а й як основу для розробки та систематизації криміналістичних характеристик механізмів злочинів. Таким чином, криміналістична класифікація відіграє важливу роль в організації автоматизованих систем зберігання та пошуку узагальнених результатів вивчення кримінальної практики [11, с. 141–148].

Вивчення кримінальної практики, безумовно, є важливим етапом у процесі виділення закономірностей злочинної діяльності задля виділення ефективних з існуючих і розробки нових методів розслідування злочинів окремих видів. Пізнання злочинної діяльності обов'язково включає в себе методи аналізу, синтезу, спостереження, моделювання тощо. Необхідною умовою ефективного пізнання злочинів є також їхня криміналістична диференціація, що являє собою основу для розробки науково обґрунтованих рекомендацій у методиці розслідування. У свою чергу надання рекомендацій потребує використання диференційованого підходу, що обумовлено особливостями вказаних злочинів. Це стосується, зокрема, способів і технологій їх вчинення [12, с. 18].

В. О. Образцов підкреслює цінність правильно побудованих криміналістичних класифікацій злочинів, адже останні, на його переконання, є необхідними умовами ефективного пізнання досліджуваного об'єкта, слугують важливим засобом проникнення в його глибини, базисні шари та забезпечення продуктивного руху думки дослідників від висхідного цілого до частин, що утворюють його, і від них знову до цілого для виявлення закономірностей, знання яких потрібне для його наукового пояснення й опису [13].

У відношенню до всіх отриманих знань щодо класифікованих об'єктів класифікація відіграє організуючу роль та є базою для відкриття нових закономірностей. Зазначена теза ще раз підтверджує пізнавальне (гносеологічне) значення криміналістичної класифікації, яке виражається в такому зв'язку: «закономірності злочинної діяльності (механізму злочину) – закономірності криміналістичної діяльності (діяльності з виявлення та розслідування злочину)» [14, с. 62].

З вищезазначеного можна дійти висновку, що криміналістична класифікація є методом пізнання, який полягає в систематизації злочинів за окремими ознаками. Причому ці ознаки є криміналістично значущими, оскільки спрямовані на вдосконалення теоретичних основ існуючих криміналістичних методик і розробку нових методичних рекомендацій із метою задоволення потреб слідчої практики. Тому ми повністю розділяємо дефініювання криміналістичної класифікації злочинів як систематизації злочинів за криміналістично значимими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробці окремих криміналістичних методик [15, с. 130].

На думку О. О. Белякова, криміналістична класифікація злочинів є засобом систематизації отриманих знань тільки в тому разі, коли здійснюється багаторівнева за своїм характером класифікація. Остання будується на принципі від загального до менш загального, за підставами, важливими для окремих етапів (рівнів) класифікаційної структури. При цьому елементи, що виділяються на початковому (загальному) рівні класифікації, далі самі піддаються відповідній класифікації з наступною черговою класифікацією елементів, виділених на попередньому етапі (рівні) класифікації [16, с. 45].

Класифікація як логічна операція неможлива без виділення спільних і водночас істотних ознак множини, яка підлягає поділу. Не є виключенням і класифікація злочинів, де такою множиною буде виступати сукупність злочинів, а їхні істотні ознаки будуть слугувати критерієм поділу. Ділення зло-

чинів у межах класифікації повинне базуватися на законах логіки та системі спеціальних принципів криміналістичної класифікації. Зокрема, на думку А. В. Шмоніна, до останніх відносяться такі:

- принцип єдиного критерію;
- принцип істотності;
- принцип виключності;
- принцип складання;
- принцип ділення;
- принцип супідрядності [7, с. 218–219].

Питання про критерії (підстави) класифікації є найважливішим у проблемі побудови класифікації злочинів, оскільки критерій є показником теоретичного та практичного значення класифікації в цілому, тих цілей і задач, що перед нею ставляться [6, с. 27]. Як зазначає В. В. Тіщенко, вибір підстав класифікації злочинів залежить від цілей, що ставляться перед такою класифікацією, а вони у свою чергу підпорядковані завданням відповідної науки й її розділів [17, с. 29]. Криміналістична класифікація кінцевою метою має встановлення відповідних критеріїв для диференціації окремих криміналістичних методик, систематизації методичних рекомендацій щодо видів, підвидів або груп злочинів [18, с. 143].

Саме тому під час розробки окремих методик повинна використовуватися криміналістична класифікація злочинів. Тобто в основу вказаної розробки повинна закладатися не видова класифікація (за кримінально-правовими складами злочинів). Методики розслідування можуть та повинні розроблятися для груп злочинів, об'єднаних у методичних цілях на основі певної криміналістичної ознаки [19, с. 341].

Історично в криміналістичній теорії сформувалися три підходи до визначення критерію криміналістичної класифікації злочинів. Спочатку криміналістичні методики окремих видів злочинів розроблялися виключно на кримінально-правовій підставі. Згодом учені почали піддавати сумнівам і критиці таку «практику», вказуючи на необхідність використання в якості підстави криміналістичної класифікації криміналістично значущі ознаки. Причому тут погляди вчених розійшлися в двох напрямках: одна група вчених визнавала виключно криміналістичний критерій, а інша – одночасне існування кримінально-правового та криміналістичного критерію.

Зокрема, О. М. Васильєв і М. П. Яблоков запропонували класифікувати злочини в криміналістичній методиці виключно за криміналістичними підставами, які мають значення для розкриття злочинів, і переважно за способом вчинення злочинів, застосованими знаряддями та засобами, механізмом формування доказів. Обґрунтовувалась така позиція необхідністю створити передумови для правильної орієнтації в ситуаціях, які складаються під час розслідування, свідомого підходу до вибору напрямку розслідування, розробки версій [20, с. 425]. Згодом М. П. Яблоков змінив свою категоричну позицію і став прихильником існування «тісно пов'язаної з кримінально-правовою криміналістичної класифікації» [1, с. 289].

Вважаємо слушним твердження І. Ф. Герасимова, що можливі й інші, окрім кримінально-правової, класифікації, які повинні враховуватися під час розробки методик, оскільки вони дають можливість виявити деякі інші закономірності та характеристики, важливі для розкриття злочинів [21, с. 151]. На думку О. Н. Колесниченка, той факт, що методику розслідування визначає ряд криміналістичних ознак, не виключає основоположного впливу на неї кримінально-правових положень [22, с. 14].

Особливої уваги заслуговує висновок Г. А. Матусовського про те, що положення вчення про криміналістичну класифікацію злочинів в науці криміналістики носять загальний характер і базуються переважно на припущеннях, можливих варіантах побудови криміналістичної класифікації злочинів без достатньо повного врахування особливостей окремих систем класифікацій, що опираються на спільність об'єкта того чи іншого класу, групи, виду злочинів [5, с. 33]. На використання поряд із кримінально-правовим критерієм і суто криміналістичного вказує й О. Я. Баєв. Зокрема, вчений зазначає, що з метою поглиблення конкретизації криміналістичних рекомендацій, що розробляються, за об'єктом вчинення цих злочинів, їх мотивацією тощо всередині окремих криміналістичних методик розробляються особливі, окремі методики [23, с. 222]. Іншими словами, науковець під конкретизацією розуміє криміналістичну класифікацію злочинів за криміналістично значимими ознаками.

Як справедливо зазначає В. Д. Зеленський, немає розслідування взагалі, а є розслідування конкретних видів злочинів. Ці злочини відрізняються одне від одного не тільки ознаками, зазначеними в нормах кримінального права. Кожний вид характеризується способами вчинення та приховування

злочину, обстановкою вчинення, особою злочинця й іншими обставинами. Все це надає окремому злочину індивідуальний характер, що обумовлює особливості використання як загальнотеоретичних положень, так і засобів і методів криміналістичної техніки та слідчої тактики [24, с. 715].

Ми цілком розділяємо думку В. А. Журавля стосовно того, що криміналістична класифікація – більш диференційоване утворення, аніж кримінально-правова, що тісніше наближає її до вимог практики. При цьому слід усвідомлювати та пам'ятати, що здійснення криміналістичної класифікації не є самоцілью, оскільки вона розглядається як підстава для побудови системи окремих криміналістичних методик [25, с. 59].

Таким чином, вважається неможливим здійснювати криміналістичну класифікацію злочинів окремо від їх кримінально-правової характеристики, оскільки остання є основою кваліфікації злочинів. Працівники правоохоронних органів під час кримінального провадження насамперед мають справу з визначенням, яка норма Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за діяння, ознаки якого вбачаються в конкретних подіях. А це означає, що в разі відмови від кримінально-правового критерію криміналістична класифікація цілком втратить свою практичну значимість, що є недопустимим. На нашу думку, спочатку слід застосовувати кримінально-правовий критерій, а уже після – криміналістичний у якості деталізації та доповнення попереднього. Адже специфіка об'єктів криміналістичної класифікації проявляється в тому, що в об'єкті поділу насамперед повинні враховуватися закономірності, що є важливими в криміналістичному аспекті [10, с. 134]. Проте ці закономірності не виключають кримінально-правових ознак злочину, а тісно пов'язані, переплітаються з ними. Тому ми є прихильниками використання «подвійного» критерію криміналістичної класифікації злочинів.

Висновки. Криміналістична класифікація злочинів є методом пізнання, який полягає в систематизації злочинів за криміналістично значущими ознаками відповідно до законів логіки задля вдосконалення теоретичних основ існуючих і розробки нових криміналістичних методик із метою задоволення потреб слідчої практики. Досягнення вказаної мети можливе за використання подвійного критерію (кримінально-правового й криміналістичного). Криміналістична класифікація набуває особливого значення під час розробки окремих криміналістичних методик, оскільки дозволяє врахувати всі деталі механізму чи то технології злочинної діяльності, їх взаємообумовленість. Знання про вказані закономірності використовуються під час розробки криміналістичних характеристик виділених видів злочинів і методичних рекомендації з розслідування. Оперуючи відомостями, відображеними в такого роду криміналістичних характеристиках, слідчий в змозі прогнозувати та вибирати напрямок розслідування за умов інформаційного дефіциту. Відповідно, криміналістична класифікація злочинів є інструментом, який наближає досягнення криміналістичної науки до потреб практики та відображає її прикладний характер.

Список використаних джерел:

1. Криминалистика : [учебник] / отв. ред. Н. П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2001. – 718 с.
2. Философский энциклопедический словарь / редкол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
3. Тягло О. В. Критичне мислення : [навчальний посібник] / О. В. Тягло. – Х. : Вид. група «Основа», 2008. – 189 с.
4. Криминалистика : [учебник для вузов] / под ред. А. Ф. Волынского. – М. : Закон и право ; ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 615 с.
5. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Х. : Консум, 1999. – 480 с.
6. Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений / Л. Н. Кривоченко. – Х. : Вища школа, 1983. – 129 с.
7. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : [учебное пособие] / А. В. Шмонин. – М. : Юстицинформ, 2006. – 464 с.
8. Причепій Є. М. Філософія : [підручник] / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К. : Академвидав, 2007. – 592 с.
9. Виденин В. И. Некоторые черты классификаций как средства познания в советской криминалистике / В. И. Виденин // Сборник статей адъюнктов и соискателей. – М. : ВШ МВД СССР, 1973. – Вып. 1. – С. 59–67.

10. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика : [монография] / А. Ю. Головин ; под общ. ред. Н. П. Яблокова. – М. : ЛексЭст, 2002. – 308 с.
11. Чурилов С. Н. Методика расследования преступлений. Общие положения / С. Н. Чурилов. – М. : Юстицинформ, 2009. – 232 с.
12. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : теорія та практика : [монографія] / В. О. Малярова ; за ред. С. М. Гусарова. – Х. : Діса плюс, 2013. – 422 с.
13. Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений / В. А. Образцов. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. – 176 с.
14. Смелік В. Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування) : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. Б. Смелік. – Х., 2005. – 243 с.
15. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 2-е изд. доп. – 334 с.
16. Беляков А. А. Классификация преступлений, связанных со взрывами / А. А. Беляков // Вестник криминалистики. – 2003. – Вып. 3(7). – С. 45–52.
17. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В. В. Тіщенко. – О. : Фенікс, 2007. – 260 с.
18. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів та її роль в диференціації криміналістичних методик / Б. В. Щур // Європейські перспективи. – 2011. – № 1. – Ч. 2. – С. 140–144.
19. Криминалистика : [учеб. для вузов] / [И. Ф. Герасимов, Я. Л. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.] ; под ред. И. Ф. Герасимова, Я. Л. Драпкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 2000. – 672 с.
20. Криминалистика : [учебник] / [Б. Е. Богданов, А. Н. Васильев, В. Я. Колдин и др.] ; отв. ред. А. Н. Васильев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 564 с.
21. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов. – Свердловск : Средне Уральское книжное издательство, 1975. – 184 с.
22. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : [текст лекции] / А. Н. Колесниченко. – Х. : Юрид. ин-т, 1976. – 28 с.
23. Баев О. Я. Основы криминалистики : [курс лекций] / О. Я. Баев. – М. : Экзамен, 2001. – 288 с.
24. Криминалистика : [учебник] / под общ. ред. Е. П. Ищенко, А. Г. Филиппова. – М. : Высшее образование, 2007. – 1276 с.
25. Журавель В. А. Криміналістичні методики : сучасні наукові концепції : [монографія] / В. А. Журавель. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2012. – 304 с.

СІРЕНКО О.В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Національний університет
державної податкової служби України)

УДК 343.98

ВІКТИМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КРАДІЖОК, ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

У статті розглянуто віктимологічні аспекти криміналістичної профілактики крадіжок, грабєжів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми. Акцентовано увагу на доцільності розробки методики попередження крадіжок, грабєжів та розбійних нападів з урахуванням віктимологічних факторів.

Ключові слова: криміналістична профілактика, віктимологічна профілактика, неповнолітній, крадіжка, грабєж, розбійний напад.

